

ORIENTAREA ANTROPO-CULTURALĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ ACTUALĂ A PSIHIATRIEI EXPERTALE

Gheorghe SCRIPCARU, Călin SCRIPCARU

Abstract:

Starting from the „epistemological naturalisation of sciences of life“, the authors present the complex content of medico-legal psychiatric examination, from which will result its scientific structure. The ontological, epistemological hermeneutical and axiological content of this type of examination emphasize its methodological structure in the purpose of combining in a creative way its humanistic and scientific features.

Key words: epistemology, psychiatric expertise.

În evoluția sa istorică, expertiza modico-legală psihiatrică a urmat îndeaproape concepțiile socio-culturale și științifice despre boala mintală. Evoluția a fost consecința firească a faptului că unitatea omului ca specie și non-unitatea sa ca ființă socială a generat complexitatea și variabilitatea omului ca ființă culturală (Leach). Faptul s-a exprimat, în primul rând, în diversitatea concepțiilor culturale asupra sufletului uman, ceea ce, în zilele noastre, s-a concretizat în definirea personalității plecând de la mediul cultural al instituțiilor sociale (R. Linton, A. Kardiner) până la conceptul actual de *personalitate anomică* generat de mediul subcultural anomic marginal, deviant sau carceral. Faptul apare firesc sub aspect științific, deoarece, omul, neavând programe fixe de comportament și răspunsuri instinctuale sigure înscrise în gene, și-a bazat comportamentul pe cultură, pe norme create și învățate (ceea ce a condiționat și evoluția sa), cultura creând varietatea de alegeri comportamentale între alternative și căpătând un rol preponderent în comportamentul uman. Astfel, cultura, datorită rezonanței sale afective puternice, a creat identități, prin aceea că procesele mentale reflectă mai mult sau mai puțin adecvat, realitățile externe, identități ce își urmează, implacabil, destinul. În esență, cultura are rolul de a da viață realității naturii și, *per a contrario*, de a goli conținuturile sale de alteritate, generând devianța.

Astăzi, printre riscurile globalizării, se citează și omogenizarea culturii și spiritualității, de unde reacția de autoapărare a „comunităților noologice“ (Bădescu) ca, de exemplu, conflictele fundamentaliste, în general, și devianța de la normele culturale ale comunității, în particular (B. Nicolescu).

N. Mărgineanu afirma că atunci când relațiile individ-societate sunt „sub semnul nedreptății și minciunii, patologia umană și socială devine o patologie culturală“. Faptul se reflectă în diversitatea coercițiunii sau toleranței unor astfel de comunități în ceea ce privește definirea unor conduite, ca și în trasarea limitei dintre normalitate și patologia mintală ca problemă prin excelență culturală a comunității. De aici, și dificultatea de a adopta scheme transculturale de diagnostic, influențate puternic de bariere culturale, teorii medicale, sens al limbajului etc. (Prelipceanu), fapt reflectat în ICD-9 și în DSM-IV, alcătuite sub egida O.M.S. sau a unor comunități științifice. Încă Wittgenstein afirma că limitele limbajului logic reprezintă granițe ale lumii în care omul trăiește și visează, dincolo de care se deschide imperiul libertății nebune.

Nebunia devine și ea o entitate istorică mai mult decât naturală (spunea Foucault), de ordin cultural, ce nu este numai simptomul unei suferințe a rațiunii individuale, ci și rezultatul funcționării anarhice a unui sistem cultural, conținând chiar un mesaj pentru securitatea culturală a omului.

Freud, de asemenea, făcea o diferență de grad și nu de natură, între sănătate și boala mintală pe care o considera o rațiune răsturnată a imaginii de sine. Nebunia devine astfel o altă modalitate de a trăi libertatea umană (Protopopescu). Nebunia este însăși umanitatea omului, o parte constitutivă a făpturii lui, un orizont antropologic, epistemologic și estetic, în care omenescul din om se poate regăsi și înțelege, spunea același Foucault. Din perspectiva acestor orizonturi, vom aborda și nebunia ce cade sub incidența normelor comunitare.

Antropologie culturală și expertiză penală

Intersectarea concepțiilor medico-culturale despre boala mintală cu Justiția se consumă în cadrul „psihiatriei penale”, în care crima se percepe încă drept „boală” a corpului social prin absența motivației sau motivația sa patologică, prin facilitatea mărturisirii ei și deci prin lipsa oricărei asemănări între act și persoană (crima ca simptom de boală). Chiar de la începuturile ei, psihiatria expertală a fost o practică socială dictată, mai ales, de nevoia de a evita riscurile nebuniei (nebunia ca primejdie), înainte de a deveni o problemă medicală (nebunia ca boală). În acest context, expertiza devenea sau înlocuia judecătorul, evoluând de la act la persoană, de la tipul de delict la personalitate, apoi de la conținutul faptei la responsabilitate, până azi când evoluează spre o gestiune corectă a bolii în care intră și reeducarea prin pedeapsă.

Pentru a evita acuza de psihiatrizare a procesului penal și chiar a omului, proba expertală psihiatrică, sub aspect metodologic, se cere a fi loială, completă, exhaustivă și obiectivă științific, pentru că orice enunț psihiatric ce nu poate eluda culpabilitatea, să aibă efecte de veritate înaintea celor de putere, să poată sta la baza adevărului judiciar. De altfel, cu toate erorile sale, Lombroso a fost primul care a introdus metoda de cercetare științifică a nebuniei prin studiul antecedentelor persoanei (cazul Misdea) și prin căutarea unor stigmatе psiho-fizice, în scopul de a distinge „revoluționarii de răsculați și anarhiști”.

„Naturalizarea epistemologică” a științelor viului

Într-un secol al științei și epistemologiei, se impune ca nu numai oamenii să cunoască efectele justiției, ci și Justiția să cunoască oamenii, astfel ca practicianul în justiție să nu fie doar un cuantificator de pedepse, ci și un om de știință, deoarece dereglările comportamentale se află întretesute intim cu istoria persoanei, cu fenomenologia manifestărilor sale comportamentale și cu evoluția logicii cercetării științifice, cu epistemologia. Scientizarea gândirii moderne relevă că știința este un construct cultural în ultimă instanță, deoarece este condiționată social-istoric, iar dezvoltarea științei a constituit impulsul de idei la nivelul culturii (prin reforma protestantă, hermeneutica renașcentistă sau cosmologia transcendentală). Știința este deci o parte a culturii, un instrument prin care omul se raportează la lume, fiind aceeași, indiferent de tipul de cultură. Dacă știința și civilizația consecutivă este universală și uniformizează, cultura fragmentează și conferă omului un statut și rol dependent de aceasta, deoarece, știința e unică, dar culturile sunt multiple (Malița).

Epistemologia, ca logică a cercetării științifice, face adevărul impersonal și obiectiv prin corespondența gândirii cu faptele, prin consensul dintre cercetători, prin paradigme general admise, în care scop ea apelează la argumentare științifică, la transformarea ipotezelor în teze și la permanenta verificare a teoriilor, cât timp „adevărul e eroarea ce a biruit”, și chiar și în știință, adevărurile, până la confirmarea lor, sunt failibile. Șt. Lupașco, B. Nicolescu, vorbesc astăzi de „naturalizarea epistemologiei” plecând de la multitudinea legăturilor cauzale din domeniul viului, de la considerentele de ordin etic ale cercetărilor din domeniu și chiar de deplasarea epistemologiei spre cunoașterea psihicului uman. (Până acum se consideră că, cu cât este mai slabă epistemologic o disciplină, ca psihiatria, cu atât ea se pretinde a fi mai științifică și cu atât își arogă mai multă putere, ignorându-se faptul că puterea nu reprimă natura, ci o produce, ca de exemplu stigmatizarea și etichetarea).

Astfel, Șt. Lupașco, prin logica sa energetică, plecând de la cele trei feluri de normalitate psihică și adaptare comportamentală, arată că lor le corespund și trei forme de patologie mentală și de etică consecutivă: maladii datorate adaptării prea puternice la macrofizic și a excesului de non-contradicții raționale (ca schizofrenia), maladii datorate adaptării prea puternice la non-contradicțiile iraționale (ex.: psihoza maniaco-depresivă) și maladii datorate slăbirii sistemului necontradictoriu al subiectului, hipoaferent și hipoeferent, înăuntrul psihicului (ex.: deficitale mentale).

Cele trei etici corespondente sunt ale omogenului (ale acordului cu intelectul cognitiv), a heterogenului ce decurge din logica diversității și a stărilor intermediare.

„Naturalizarea epistemologiei“ se manifestă și în efortul logic de a stabili relația de trecere de la input-ul (motivația faptei, *mens rea*) la output-ul comportamental (*actus reus*), apoi, prin logica trecerii de la diagnostic la producția sa comportamentală (prin care psihiatria expertală depășește puterile dreptului) și, în sfârșit, prin abordarea mentalului, nu numai epistemologic, ci și ontologic (natura sa) și hermeneutic (înțelegerea semnificației comportamentului).

Într-o astfel de abordare complexă epistemologic, psihiatria expertală va respecta imperativele dovedirii științifice a oricăror afirmații, va elabora punți epistemice între boală – faptă – răspundere și va accepta ideile prin autoritatea lor științifică intrinsecă, exclusiv. În acest demers imperativ, cercetătorul se va păzi de idolii cunoașterii epistemice, cum ar fi acela de a da obiectului cercetat o imagine conformă sentimentelor sale, a iubi ceea ce se confirmă și nu ceea ce se contrazice și a crede în idei preconcepute, în intuiție, în loc de a cerceta și a avea îndoieli rezonabile.

Din cele de mai sus, rezultă conținutul complex științific (ontologic, psihiatric, logic, axiologic și normativ) al psihiatriei expertale.

Conținutul ontologic al psihiatriei legale

Boala mintală și, cu atât mai mult, fapta de comportament anti sau asocial, este un construct ce relevă evoluția de structurării comportamentului în perioada evoluției individuale, relația bolii cu fapta (fapta ca simptom de boală), ca și gradul de deteriorare mentală (regula lui Durham) ce se reflectă în culpabilitatea persoanei. Criteriile DSM, experimentele de tipul celui al lui Rozenham etc. relevă că riscul expertal, sub aspect ontologic, este de a lua o persoană sănătoasă ca bolnav mintal, mai frecvent, decât invers, ceea ce atestă că un diagnostic expertal trebuie să fie în afara oricăror îndoieli rezonabile.

Conținutul epistemic al psihiatriei expertale

Înțelegerea comportamentului aberant, a naturii sale ontologice, permite înțelegerea din care decurge evoluția reprezentărilor faptei (discernământului) de la heteronomia la autonomia sa, pentru a putea fi admis ca o punte epistemică între boală (*mens rea*) și faptă (*actus reus*), pentru a putea fi admis ca un marker de conștiință din momentul faptei. În acest scop, psihiatria expertală utilizează criteriologii psihiatrice (capacitatea de a proiecta realitatea și fapta prin anticipare comportamentală, deoarece, înainte de a simți și acționa, omul își reprezintă consecințele faptelor sale), atât sub aspect cognitiv (își dă seama și cunoaște consecințele faptelor sale), cât și sub aspect volitiv (este stăpân pe actele sale).

În același scop, psihiatria legală utilizează chiar și criterii juridice, capacitatea de reprezentare sau de discernământ substituindu-se iresponsabilității penale. Având în vedere caracterul limitat al markerului de discernământ, noi propunem înlocuirea sa cu constructul de *reprezentare a conținutului și consecințelor faptelor proprii*, reprezentările individuale integrându-se efectiv în reprezentările sociale conținute în simțul comun și analog paradigmatelor științifice, după S. Moscovici. Reprezentările sunt constituite din elemente ale cunoașterii fundamentale bazate pe adevăruri și norme și au origine în cultura în care omul se naște, în limbaj, în socializarea primară, devenind astfel instrumente mental-expertale fiabile în evaluarea comportamentală, ele operând cu experiența proprie de viață, cu ideile majorității comunitare etc. Reprezentarea mentală este intim legată de anticipare, iar anticiparea, de posibilitatea de modificare a comportamentului, comunicarea însăși fiind un schimb permanent de reprezentări – Regula lui McNaghten privind capacitatea de a cunoaște consecințele faptelor proprii prin reprezentare la care se raportează și instituția penală a vinovăției) este mai fiabil corelată cu instituția penală de iresponsabilitate.

Conținutul hermeneutic al psihiatriei legale

Mulți autori consideră că psihiatria nu e o știință, ci o hermeneutică a interpretării stării mentale, a opiniilor despre ea, a originilor și cauzelor sale, a aspectelor sale deterministe și fenomenologice, ca și a semnificației sale.

Semnificația hermeneutică a comportamentului aberant este legată de socializarea primară, de starea de anomie microsocioală ce suprapune efortul de „ontonomie“ (de formare a omului în cadrul

normelor admise) pe protocomportamentul ereditar al capacității de învățare, ca matrice a socializării pozitive. Ori, boala mentală desface „urzeala evoluției“ (Foucault) prin afectarea primară a structurilor recente evolutiv și apoi pe cele arhaice, mai vechi (natură în evoluție inversă), comportamentul nefiind altceva decât o suprapunere de comportamente, de la cele instinctive, primitive, la cele noologice, câștigate.

Comportamentul ca sursă de informație despre starea de conștiință din momentul actului capătă semnificație deplină și prin luarea în considerație expertală a rolului victimei, a situației cu rol de trecere la act, „a tehnicilor de mortificare în spital“ (Goffman), deci a stigmatizării psihiatrice sau a etichetării judiciare.

În condițiile creșterii violenței actuale, când se vorbește de eurocriminali, de asemenea, semnificația nocivității comportamentale devine o obligație expertală, nocivitate ce ține de mediu și circumstanțe mai mult decât de tipul de îmbolnăvire și, prin care, deși nonpredictivă întru-totul, apare a fi o judecată de valoare sociologică mai mult decât medicală.

Conținutul normativ al psihiatriei expertale

Expertiza psihiatrico-legală apare ca un tampon între societate și boală, de aceea ea trebuie să se încadreze în normele procesuale de efectuare, atât prin cunoașterea modului de comitere a faptei (din care decurge caracterul faptei ca simptom de boală) cât și prin ajutorul dat efortului de justiție restaurativă, de reeducare și reinserție comportamentală. Respectarea metodologiei de lucru, de la cunoașterea antecedentelor și a mediului existențial de viață, la modul de comitere al faptei, al rolului victimei și situațiilor, ca și a rezultatelor observației clinice și al explorărilor complementare, se impun, în acuratețea lor, indiferent de activitatea expertală în penal sau în civil.

Conținutul axiologic al psihiatriei expertale

Etica are sarcina de a împiedica puterea omului asupra semenului său, spunea Elie Wiesel, astfel că respectul drepturilor bolnavului, ca valori în sine, în care demnitatea este superioară voinței celui ce o poartă și prin care se afirmă preeminența individului față de interesele sociale, se impun drept coordonate etice ale actului expertal. În virtutea respectului lor, se impune dreptul bolnavului la informare și consimțământ, până acolo încât tehnologiile de explorare să nu transforme bolnavul dintr-un obiect de comunicare într-un simplu obiect de informare, să nu crească puterea expertului asupra bolnavului și să nu deplaseze expertiza de la un act etico-științific în altul de detecție judiciară. Mai mult, cu valoare de metadigme, trebuie exclus riscul de etichetate, trebuie eliminată privarea de libertate prin puterea exclusivă a diagnosticului, acesta, ca act expertal și social putând avea un potențial negativ pentru bolnav, acuratețea și obiectivitatea diagnosticului expertal incluzând multiple riscuri atât pentru bolnav, cât și pentru societate. În acest sens, corpul nu poate fi obiect de probă expertală, decât în limite etice, de unde și responsabilitatea particulară a expertului. În același sens, expertul va ține cont că nu este un reprezentant al Justiției, ci un om de știință, că nu trebuie să fie paternalist, ci să respecte coordonatele exclusiv medicale ale expertizei, care nu disculpă și nici nu inculpă, aceste coordonate fiind atribuțiile exclusive ale Justiției.

Responsabilități expertale

Responsabilitatea medicală evoluează rapid către forme contractuale, către acoperirea riscurilor prin asigurări și chiar către răspunderea pentru rezultat. În această evoluție, greșelile de diagnostic și nesupraveghere cu impacturi antisociale, tratamentele neconforme regulilor actuale ale științei, neprevederea riscurilor sau vătămarilor aduse terților, sunt surse de indemnizare morală ce pândesc activitatea medicală și, mai ales, cea expertală.

Răspunsul predictiv și profilactic trebuie să vină de la competența mereu reînnoită (ca primă formă de onestitate față de bolnav și societate), de la conștiinciozitatea efectuării actului expertal (în care nu se va abdica de la noțiunea de *medic al sufletului*), de la neutralitatea și obiectivitatea acestui act, ca și de la conștiința limitelor proprii și acceptarea muncii de echipă, după care un diagnostic nu trebuie luat *tale quale* și, evident, de la obligația de a nu participa la victimizarea, etichetarea sau chiar sancționarea persoanei printr-un diagnostic greșit sau ambivalent.

BIBLIOGRAFIE:

1. Bădescu, I., *Noologia*, Ed. Valahia, 2002
2. Enăchescu, C., *Fenomenologia nebuniei*, Ed. Paidea, 2001
3. Foucault, M., *Anormalii*, Ed. Univers, 1999
4. Foucault, M., *Biopolitică și medicină socioală*, Ed. Ideea Design, 2003
5. Lewis, O. Dorothy, *Vinovați de demență*, Ed. Alfa, 2001
6. Malița, M., *Zece mii de culturi, o singura civilizație*, Ed. Nemira, 1990
7. Moscovici, S., *Urmele timpului*, Ed. Polirom, 2002
8. Mărgineanu, N., *Psihologie și literatură*, Ed. Dacia, 2002
9. Nicolescu, B., *Noi, particula și lumea*, Ed. Polirom, 2002
10. Petru, I., *Lupașco și cele trei logici ale sale*, Ed. St. Lupașcu, 2002
11. Protopopescu, V., *Dincolo de seninătate*, Ed. Trei, 2001
12. Prelipceanu, D. și col., *Tratat de sănătate mintală*, Ed. Enciclopedia, 2000
13. Vaysse, M.J., *Inconștientul modern*, Ed. Trei, 2003
14. Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, Ed. Humanitas, 1991

Gheorghe SCRIPCARU – Academician, Profesor Dr., Institutul de Medicină Legală, Iași
Călin SCRIPCARU – Profesor med. legală, Spitalul Clinic de Psihiatrie „Socola” Iași